

एकल पालक कुटुंबांचे समाजशास्त्रीय अध्ययन

श्री. नवनाथ विश्वनाथ खेत्री

संशोधक विद्यार्थी

मु. पो. मोठीवाडी ता. माजलगाव जि. बीड

गोषवारा :-

काळानुसार एकल पालक कुटुंबाची संख्या वाढली आहे. आज एकल पालक कुटुंब अगदी सामान्य आहेत. आणि लाज वाटू नये किंवा घाबरू नये असे काही नाही. पाश्चात्य देशांमध्ये गेल्या काही दशकामध्ये एकल पालक कुटुंबाची टक्केवारी सातत्याने जास्त आहे. येत्या काही वर्षात एकल पालकत्वाचे प्रमाण कमी होणार नाही असे दिसून येत असल्याने एकलपाल कुटुंबात वाढल्याने होणाऱ्या परिणामाचा काळजीपूर्वक विचार करणे आवश्यक आहे. एकल पालक कुटुंबात वाढल्याने मुलाच्या भावनिक कल्याणावर, संज्ञानात्मक विकासावर आणि शाळेच्या कार्यक्षमतेवर नकारात्मक परिणाम होतो. एकल पालक असणे कठीण असू शकते पण एकल पालकत्वाचे अनेक फायदे आहेत. एकल पालक कुटुंबातील मुले दोन पालक कुटुंबातील मुलांप्रमाणेच आनंदी असू शकतात. तुम्ही तुमच्या मुलाशी चांगले नाते निर्माण करू शकतात. आणि त्यांना स्वतंत्र व्यक्ती बनवू शकतात. एकल पालक ही अशी व्यक्ती आहे. ज्याला मुलं किंवा मुले आहेत. परंतु मुलाच्या संगोपनात किंवा समर्थनासाठी सहाय्य करण्यासाठी जोडीदार किंवा लिव्ह इन भागीदार नाही. एकलपालक होण्याच्या कारणांमध्ये मृत्यू, घटस्फोट, ब्रेक अप, परित्याग, विधवा होणे, कौटुंबिक हिंसाचार, बलात्कार, एकट्या व्यक्तीकडून बाळंतपण किंवा एकट्या व्यक्तीने दत्तक घेणे, जोडीदाराचा मृत्यू, विधवा, पालक अनपेक्षित गर्भधारणा, किशोरवयीन गर्भधारणा, सक्तीचे विवाह, जोडीदारापासून विभक्त यांचा समावेश होतो. एकल पालक कुटुंब म्हणजे मुले असलेली कुटुंब ज्याचे नेतृत्व एकल पालक करतात.

मुख्य शब्द :-

कुटुंब, कुटुंबाचे प्रकार, एकल पालक, एकल पालक कुटुंबाचे प्रकार, एकल पालक कुटुंबाचे तोटे, एकल पालक कुटुंबाचे फायदे, परिणाम.

प्रस्तावना :

भारतीय हिंदू समाजामध्ये विवाहाला पवित्र स्थान देण्यात आलेले आहे. विवाहासंबंधी धार्मिक विधींना

अत्याधिक महत्त्व दिले जाते. पूर्वीच्या काळी कुटुंब म्हणजे एकमेकांशी नाते असलेल्या माणसांचा समूह होता. माणसा-माणसांमधील नाती ही जन्मानंतर, विवाहानंतर किंवा दत्तक घेतल्यानंतर निर्माण होतात. कुटुंबसंस्था एकत्र अथवा विभक्ती अशा दोन्ही प्रकारची असू शकते. विभक्त कुटुंबसंस्था त आई-वडील, पती-पत्नी, मुलगा-मुलगी असे प्राथमिक नाते असतात. एकत्र कुटुंब पद्धतीत इतर दुय्यम नातेसंबंधाचा देखील अंतर्भाव होतो. (उदा. काका-काकू, चुलत भाऊ-बहीण) साधारणतः पुरुष (वडील) हा कुटुंबाचा प्रमुख असतो. म्हणूनच त्यांना कुटुंबाचा कणा, आधारस्तंभ असे देखील म्हटले जाते. 'कुटुंबसंस्था' ही सार्वभौम संस्था असली तरी समाजात तिचे स्वरूप बदललेले दिसते. आधुनिक समाजामध्ये ज्या प्रकारची कुटुंबपद्धती प्रचलित आहे त्या पद्धतीशी सुसंगत अशी सांस्कृतिक लक्षणे, स्थायी भाव, कल्पना इत्यादी बाबी कुटुंबात दिसतात.

एकल पालकत्व अर्थ :-

एकल पालक कुटुंब म्हणजे एक पालक (आई किंवा वडील) ज्यात (जैविक किंवा दत्तक) अवलंबित मुले असतात. पालक मुलासाठी प्रदाता आणि काळजीवाहक अशी दुहेरी भूमिका घेतात. या जबाबदारीच्या परिस्थितीसह एक पालक बनतात. एकल पालक म्हणजे अविवाहित, विधवा किंवा घटस्फोटीत आणि पुनर्विवाह केलेला नसलेली व्यक्ती. एकलपालक कुटुंबाचे प्रमुख आई-वडील, आजी-आजोबा, काका किंवा काकू असू शकतात. एकल पालक कुटुंब म्हणजे अविवाहित, घटस्फोटीत किंवा विधवा व्यक्ती आणि त्यांचे एक किंवा अधिक मुले असलेली कुटुंब. या कुटुंबात मुलाचे संगोपन करणारा पालक स्वतःवर अवलंबून असतो. एकलपालक कुटुंबामध्ये मुले जैविक, दत्तक, पालनपोषण किंवा सावत्र असू शकतात.

संशोधन विषय :

प्रस्तुत संशोधन विषय "एक पालक कुटुंबाचे समाजशास्त्रीय अध्ययन" असून एकल पालक कुटुंबाचे सामाजिक व आर्थिक स्थितीचे अध्ययन करण्यासाठी व

तसेच त्यांची परिस्थिती, दर्जा, भूमिका यांचे अध्ययन करण्यासाठी तसेच एकल पालक कुटुंबाच्या समस्या, त्यांची कारणे, उपाययोजनांचे अध्ययन करण्यासाठी या विषयाची निवड केली आहे.

संशोधनाचे महत्त्व :

एकल पालक कुटुंबातील सामाजिक व आर्थिक स्थितीचे अध्ययन करण्यासाठी हा संशोधन विषय महत्त्वपूर्ण आहे. एकल कुटुंबाची परिस्थिती जाणून घेण्यासाठी सर्व प्रथम कुटुंब व्यवस्था, त्या विषयी माहिती जाणून घेणे गरजेचे आहे. त्यानंतर विभक्त कुटुंबाची कारणे आणि त्यांचा माता-पिता यांच्यावर पडणारा परिणाम तसेच यामुळे एकल पालकाची आलेली जबाबदारी, आव्हाने या सार्या गोष्टी पचवून जीवनाची वाटचाल करावी लागते. एकल पालक कुटुंबाचे सामाजिक स्थितीचे अध्ययन करण्यासाठी प्रस्तुत संशोधन विषय महत्त्वपूर्ण आहे ते पुढीलप्रमाणे -

1. जागतिकीकरणाच्या प्रभावामुळे निर्माण झालेल्या नवीन समस्यांपैकी एकल पालक कुटुंबाची समस्या आहे. आधुनिक संदर्भाने त्याचे अध्ययन होणे गरजेचे आहे.
2. पारंपरिक समाजातील कुटुंब संस्थेत एकल पालक कुटुंबामुळे बदललेला दर्जा व भूमिकांचे विविध पैलू अभ्यासण्यासाठी हा विषय संशोधनासाठी महत्त्वाचा आहे.
3. एकल पालक कुटुंबामुळे निर्माण झालेल्या पालकांच्या भूमिका संघर्षाच्या अध्ययनासाठी हा विषय महत्त्वाचा आहे. म्हणून या समस्यांचा कौटुंबिक, सामाजिक, धोरणात्मक उपाय योजना करण्याच्या दृष्टीने या विषयावर समाजशास्त्रीय अध्ययन होणे आवश्यक आहे.

संशोधनाची उद्दिष्ट्ये :

1. आधुनिक काळातील परिवर्तनामुळे निर्माण झालेली एकल पालक कुटुंबाचे स्वरूप अभ्यासणे.
2. एकल पालक कुटुंबातील संरचनात्मक परिवर्तन अभ्यासणे.
3. एकल पालक कुटुंबामुळे निर्माण झालेल्या कौटुंबिक, मानसिक, सामाजिक व आर्थिक समस्यांचा अभ्यास करणे.
4. एकल पालक कुटुंबाच्या समस्यांचे अध्ययन करून त्या दूर करण्यासाठी उपाययोजना सुचविणे.

संशोधन विषयाची व्याप्ती :

प्रस्तुत संशोधन विषय हा व्यापक आहे. याची व्याप्ती विशाल असून संपूर्ण देशातील किंवा महाराष्ट्रातील एकल पालक कुटुंबाचे समाजशास्त्रीय अध्ययन न करण्यात आले आहे हीच या संशोधनाची व्याप्ती आहे.

संशोधन पद्धती :

संशोधन पद्धती प्रस्तुत अध्ययनाच्या उद्देशाने अनुसरून अभ्यास करतांना समाजशास्त्रीय संशोधन पद्धतीचा अवलंब करण्यात आला आहे. एकल पालक कुटुंबाचा अभ्यास करताना माहिती मिळविताना परिचयात्मक संशोधन पद्धतीचा वापर केला आहे. प्रस्तुत संशोधन हे द्वितीय माहितीच्या आधारावर आहे.

संशोधन आराखडा :

प्रस्तुत संशोधन विषय "एकल पालक कुटुंबाचे समाजशास्त्रीय अध्ययन" या विषयाचा अभ्यास करण्यासाठी संशोधकाने "वर्णनात्मक व विश्लेषणात्मक संशोधन आराखड्याचा" उपयोग केला आहे.

तथ्य संकलनाची तंत्रे :

सामाजिक संशोधन तथ्य संकलनाच्या पद्धतीस अत्यंत महत्त्व आहे. कारण सामाजिक घटनांचे अध्ययन करूनच त्या घटनासंबंधीच्या तथ्यांचे संकलन केले जाते. तथ्य संकलनाचे प्रामुख्याने दोन प्रकार पडतात. पहिले प्राथमिक स्रोत व दुसरे म्हणजे दुय्यम स्रोत होय. प्रस्तुत संशोधनासाठी दुय्यम स्रोतांचा वापर करण्यात आहे. प्रस्तुत संशोधन विषयात विषयाशी निगडित पुस्तके, साप्ताहिक, आकडेवारी, वर्तमानपत्रे, शोधप्रबंध, इंटरनेट इ. दुय्यम साधनांचा वापर करण्यात तसेच त्या अनुषंगाने निरीक्षण या तंत्राचा देखील उपयोग केला आहे.

1. आससंबंधावर आधारीत कुटुंबाचे प्रकार :

अ) प्राथमिक कुटुंब : प्राथमिक कुटुंब हे सर्व समाजात आढळून येते. या कुटुंबामध्ये प्रामुख्याने पती-पत्नी व त्यांची अविवाहित किंवा दत्तक मुले यांचा समावेश होतो. म्हणजेच पती-पत्नी, माता-मुलगा, बहीण-भाऊ, आणि बहिणी-बहिणी या नातेसंबंधाचा, व्यक्तींचा केंद्र कुटुंबात समावेश होतो.

ब) विस्तारीत कुटुंब : विस्तारीत कुटुंबात रक्तसंबंधी संतानोत्पत्तीचा आणि विवाहासंबंधामुळे निर्माण झालेल्या अशा सर्वच व्यक्तींचा समावेश होतो. या समाजातील विस्तारीत कुटुंबाची सदस्य संख्या अधिक प्रमाणात असते.

2. सदस्य संख्येवर आधारीत कुटुंबाचे प्रकार :

ज्याप्रमाणे सदस्य संख्येच्या आधारावर विवाहाचे विस्तारीत आणि प्राथमिक असे दोन प्रकार पडतात. त्याचप्रमाणे विवाहाच्या आधारावर देखील कुटुंबाचे विविध प्रकार पडतात.

अ) एकविवाह कुटुंब : "या विवाह प्रकारामध्ये पती व पत्नीची विवाहाच्या वेळी स्त्री व पुरुषांची संख्या एक-एक असते. त्यांच्या वैवाहिक संबंधाद्वारे जे कुटुंब निर्माण होते त्यास एक विवाह कुटुंब असे म्हणतात." पती-पत्नी जिवंत असेपर्यंत कोणालाही दुसरा विवाह करता येत नाही.

ब) बहुपती कुटुंब : "अनेक पुरुष जेव्हा एकाच स्त्रीबरोबर विवाह करून कुटुंब निर्माण करतात तेव्हा त्या कुटुंबास बहुपती कुटुंब असे म्हणतात." या कुटुंबातील सर्व सदस्य एकाच घरी राहतात.

क) बहुपत्नी कुटुंब : "यामध्ये एक पुरुष अनेक स्त्रियांबरोबर विवाह करतात. त्या कुटुंबास बहुपत्नी कुटुंब असे म्हणतात."

3. वंश व सत्ता आधारित कुटुंब पद्धती किंवा प्रकार :

त्याचप्रमाणे वंश व अधिसत्ता यांवर आधारित कुटुंबाचे विविध प्रकार पडतात. यामध्ये मातृसत्ताक कुटुंब पद्धती व पितृसत्ताक कुटुंब पद्धती असे दोन प्रकार पडतात.

अ) मातृसत्ताक कुटुंब पद्धती : "ज्या कुटुंब पद्धतीमध्ये अधिसत्ता स्त्रीकडे असते व वंश ही तिच्याच नावाने चालतो. त्या कुटुंबाला मातृसत्ताक कुटुंब पद्धती असे म्हणतात."

ब) पितृसत्ताक कुटुंब पद्धती : "ज्यामध्ये कुटुंबाची अधिसत्ता पुरुषाकडे अधिक प्रमाणात असते. अधिसत्ता व वंश पुरुषाच्याच नावाने चालतो. त्यास पितृसत्ताक कुटुंब पद्धती असे म्हणतात."

कुटुंब संकल्पनेचे बदलते स्वरूप :

आधुनिक युगातील बदलत्या काळानुसार कुटुंब संकल्पनेतसुद्धा बदल झालेला दिसून येतो. सधःस्थितीत अनेक देशात अविवाहित जोडप्यांनी एकत्र राहणे ही सर्वसामान्य बाब झाली आहे. एवढेच नाही तर याचे प्रचलन दिवसेंदिवस वाढत आहे. एकमेकांच्या सहवासात राहणाऱ्या अविवाहित जोडप्यांना अनेक बाबतीत विवाहित जोडप्यांसारखे अधिकार मिळत नाहीत. उदाहरणच द्यायचे झाल्यास, जीवन विमा किंवा आरोग्य विम्यासारख्या अनेक सामाजिक विमा योजना लग्नाशी जोडलेल्या आहेत. नातेसंबंधांना कायदेशीर आधार असल्याशिवाय आणि विखुरलेली नाती एकाच कुटुंबाचा

भाग आहेत, याचा पुरावा दिल्याशिवाय अविवाहित जोडप्यांना सामाजिक सुरक्षा मिळवण्यात अडचणी येतात. त्याचवेळी जगातील अनेक भागात एकूण मनुष्यबळांमध्ये महिलांचा सहभाग सातत्याने वाढत आहे. मात्र, एकंदर आढावा घेतल्यास महिलांच्या करिअरचा प्रवास छोटा असून तो जास्त अडथळ्यांचा असतो. महिलांचे उत्पन्न पुरुषांपेक्षा कमी असते. बरेच काम त्या विना मोबदला करतात. शिवाय, जास्तीत जास्त प्रमाणात त्या असंघटित क्षेत्रात कार्यरत असतात. कौटुंबिक कर्मचारी म्हणून योगदान देत असतात. सामाजिक सुरक्षेला रोजगाराशी जोडून पाह्यायचे झाल्यास पुरुषांच्या तुलनेत महिलांना खूपच कमी सुरक्षा कवच मिळते. शिवाय, व्यक्तिगत योगदानाचा भाग म्हणून व्यक्तीच्या संपूर्ण हयातीत त्यांना मिळणाऱ्या पेन्शनसारख्या योजनांचा महिलांना फारसा उपयोग होत नाही. कारण संपूर्ण करिअरच्या काळात महिलांना या योजनांमध्ये तुलनेने कमी योगदान दिल्या जाते.

जगातील सर्वच देशांत पुरुषांच्या तुलनेत महिलांना निवृत्ती वेतनाचा लाभकमी मिळतो. हेच यातून दिसते. इतकेच नव्हे, या सारख्या बाबीमुळे महिलांची बचत आणि संपत्ती संचय पुरुषांशी तुलना करता कमी दिसतो. सर्व घटकांचा एकत्रित विचार केल्यास महिलांना जेमतेम सामाजिक सुरक्षा मिळते. याउलट, सुरक्षेसाठी त्या कुटुंबांमध्ये इतरांवर अवलंबून असलेल्या दिसतात. त्यामुळे सामाजिक सुरक्षेसाठी दुसऱ्यांवर अवलंबून असलेला एक नवाच वर्ग तयार होतो. त्याचबरोबर वाढत्या घटस्फोटांमध्ये व लग्न न करता मुले दत्तक घेण्याच्या नव्या पद्धतीमुळे अनेक घरांमध्ये एकल माता-पिता हा ट्रेण्ड वाढीस लागला आहे. उत्पन्न व गरिबीच्या बाबतीत अशा कुटुंबांमध्ये पारंपरिक कुटुंबापेक्षा अधिक जोखीम असते.

पालकांचा रोजगार दर, उत्पन्नाच्या स्त्रोतांची उपलब्धता आणि वारसा हक्क व वैवाहिक संपत्ती कायदा हे महत्त्वाचे घटक एकल पालकांच्या कुटुंबाच्या आर्थिक परिस्थितीमध्ये निर्णायक भूमिका बजावतात. एकल पालक कुटुंब आणि आई-वडील दोन्हीचा समावेश असलेल्या पारंपरिक कुटुंबाच्या सामाजिक सुरक्षेच्या गरजा वेगवेगळ्या असतात. या दोन्ही कुटुंबांच्या अडचणींचे स्वरूप वेगळे असते. त्यांच्यासाठी पूर्णपणे स्वतंत्र आर्थिक व अन्य प्रकारच्या धोरणात्मक उपायांची गरज आहे.

एकल माता-पित्यांच्या कुटुंबासाठी परवडणारी घरे आणि बालसंगोपन, भरपगारी रजा, लहान मुलांच्या पालनपोषणासंबंधीच्या योजना अत्यंत महत्वाच्या ठरतात. कुटुंबाच्या गरजांना अनुसरून अशा सामाजिक सुरक्षेच्या उपाययोजना राबवण्यासाठी कुटुंब व्यवस्थेत होत जाणारे बदल समजून घेणे अत्यंत महत्वाचे आहेत.

एकल पालक कुटुंब संकल्पना :

"एकल पालक" एखाद्या जोडीदाराच्या मदतीशिवाय एकट्याने मुलांचे किंवा मुलींचे संगोपन करण्याची जबाबदारी घेतात, त्याला एकल पालक कुटुंब असे म्हणतात. हे एकल पालक कुटुंब हे कमीत कमी एका मुलाद्वारे बनले आहे आणि त्यांचे पालनपोषण माता किंवा पिता करतात. आधुनिक काळात बहुसंख्य देशांमध्ये एकल पालक ही संकल्पना वाढीस लागली आहे. एकल पालक ही संकल्पना 19 व्या शतकाच्या मध्यापासून अस्तित्वात आलेली दिसून येते. एकट्या व्यक्तीने दत्तक घेतलेल्या मुलांचे संगोपन एकट्याने करता जोड्यांमध्ये केले जात असेल. ऑस्ट्रेलियामध्ये 2003 मध्ये 14% एकल पालक कुटुंबे होती, न्युझीलँड मध्ये 2013 च्या जनगणनेनुसार 17.8% कुटुंबे एकल पालक होती. युनायटेड किंगडममध्ये चारपैकी एक कुटुंब एकल पालक कुटुंब आहे. त्यापैकी आठ ते अकरा पुरुष एकल पालक आहेत. संयुक्त राष्ट्रसंघातील युनायटेड स्टेट्स्मध्ये 1960 पासून एकल पालक संख्येत वाढ झाली आहे. यु. एस. मध्ये 2010 मध्ये 40.7% जन्मदर अविवाहित महिलांचा होता. 2000 मध्ये 11% मुले ज्यांची काही कधीही लग्न झाले नाही अशा सोबत राहात होती. त्यामुळे त्यांच्या सामाजिक, आर्थिक वर्तनात सुद्धा बदल झालेला आढळून येत आहे. त्यामुळे हे बदल सकारात्मक व नकारात्मक स्वरूपाचे असू शकतात.

एकल पालक ही अशी व्यक्ती आहे ज्याला मूल किंवा मुले आहेत. परंतु मुलांच्या संगोपनात किंवा समर्थनासाठी सहाय्य करण्यासाठी जोडीदार किंवा लिव्ह इन भागीदार राहत नाही. एकल पालक होण्याच्या कारणांमध्ये घटस्फोट, ब्रेकअप, परित्यक्ता, विधवा होणे, कौटुंबिक हिंसाचार, बलात्कार, एकट्या व्यक्तीद्वारे बाळांतपण किंवा एकल व्यक्ती दत्तक घेणे यांचा समावेश होतो. एकल पालक कुटुंब म्हणजे मुले असलेले कुटुंब ज्याचे नेतृत्व एकल पालक करतात. जागतिक पातळीवर एकल पालक पुरुष असलेल्या कुटुंबाचे प्रमाण 3.11% एवढे आहे. जगातील विविध देशातील हे प्रमाण

ऑस्ट्रेलिया (10%), कॅनडा (10%), मेक्सिको (10%), युनायटेड स्टेट्स् (10%), लिथुआनिया (10%), कोस्टा रिका (11%), लॅटव्हिया (11%) आणि न्युझीलँडमध्ये ते सर्वाधिक (11%) होते. तर जपान (3%), ग्रीस (4%), स्वित्झर्लंड (4%), बल्गेरिया (5%), क्रोएशिया (5%), जर्मनी (5%), इटली (5%) मध्ये ते सर्वात कमी होते आणि सायप्रस (5%), आयर्लंड आणि युनायटेड किंगडम या दोन्ही देशांमध्ये हे प्रमाण 9% होते.

एकल पालक कुटुंब आणि भारत :

UN वुमनच्या 2019-2020 च्या अहवालानुसार भारतातील सर्व कुटुंबांपैकी 45% म्हणजेच 13 दशलक्ष एकल पालक आहेत. एकल पालक ही संकल्पना तशी जुनीच आहे. एकल पालक होण्यामागील कारण म्हणजे घटस्फोट, घरगुती हिंसाचार, बलात्कार, दुसऱ्या जोडीदाराचा अचानक मृत्यू, एकल वैयक्तिक दत्तक घेणे आणि घटस्फोट, कौटुंबिक हिंसाचार इत्यादी. जे एकल पालक बनले आहेत, त्यांच्यासाठी शांततापूर्ण जीवन व्यतीत करणे सोपे नाही. त्यांच्या जीवनशैलीत विविध अडथळे आहेत जसे की, दुःख, चिडचिडेपणा, दैनंदिन व्यस्त जीवनशैली, वाद-विवाद इत्यादी. त्याचप्रमाणे परित्याग केलेल्या महिला किंवा पत्नीचा अथवा पतीचा अकाली मृत्यू यामुळे सुद्धा एकल पालकाची जबाबदारी पालकांवर येते.

भारतीय समाजात एकल पालक कुटुंबाचे विविध प्रकार पाहावयास मिळतात :

अ) घटस्फोटित माता किंवा वडील : या प्रकारामध्ये माता आणि पिता एकमेकांपासून वेगळे झाल्यानंतर त्यांच्या मुलांची जबाबदारी त्यांच्यावर येते.

ब) विधवा माता किंवा वडील : यामध्ये माता किंवा पित्याचा मृत्यू होतो व पाल्याची जबाबदारी त्यांच्यावर येते.

क) एकल पालक माता किंवा पिता : यामध्ये असे काही पालक आहेत जे घरी एकत्र राहत असले तरी कायदेशीररित्या लग्न झालेले नाहीत आणि त्यांना अविवाहित पालक म्हणून सुचीबद्ध केले आहे.

ड) दत्तक मुले : या प्रकारामध्ये एकट्या पालक कुटुंबाचे वडील आणि आई हे एखादे मुल दत्तक घेऊन त्याचे पालनपोषण व संगोपन करतात.

एकल पालक कुटुंबात राहणाऱ्या मुलांचे प्रमाण :

एकल पालक कुटुंबात राहणाऱ्या मुलांमध्ये बहुतेक त्यांच्या आईसोबत राहतात, इतर प्रामुख्याने त्यांच्या वडिलांसोबत तर इतर मुलांमध्ये सामायिक पालकत्व

व्यवस्था असते. जिथे ते त्यांच्या दोन पालकांसोबत अंदाजे समान वेळ घालवतात. प्रामुख्याने एकाच पालकांसह राहणार्यांपैकी बहुतेक त्यांच्या आईसोबत राहतात. 2016 मध्ये 6 ते 12 वर्षांच्या मुलांचे प्रमाण प्रामुख्याने त्यांच्या एकट्या वडिलांसोबत राहणार्या विविध देशांमध्ये याचे प्रमाण वेगवेगळे आहे त्यात बेल्जियम (17%), आईसलँड (19%), स्लोव्हेनिया (20%), फ्रान्स (22%), नॉर्वे (23%) आणि स्वीडन (36%) मध्ये ते सर्वाधिक होते तर लिथुआनिया (4%) मध्ये ते सर्वात कमी होते. आयर्लंड (5%), पोलंड (5%), एस्टोनिया (7%) ऑस्ट्रिया (7%) आणि युनायटेड किंग्डम (8%), युनायटेड स्टेट्स्मध्ये ते (15%) होते. एकल पालक ही संकल्पना 18 वर्षांखालील मुलांना संगोपन करणार्या महिला किंवा पुरुष यांचा समावेश होतो. आजकाल असे दिसून येते की, लोकसंख्येचा एक मोठा भाग घटस्फोटाचे उच्च प्रमाण आणि योग्य वेळी लग्न न करणे, यांसारख्या विशिष्ट परिस्थितीत मुलांची वाढ होत असते.

एकल पालक कुटुंबाचा पालकवर्गावर होणारा परिणाम :
एकल पालक विविध समस्यांना सामोरे जावे लागते. त्यामध्ये आर्थिक अडचणी, वेळेचे व्यवस्थापन, मुलांचे पालनपोषण करणे, एकटेपणाची जाणीव होणे, स्वाभिमानाचा अभाव, मानसिक समस्या, आरोग्यविषयक समस्या इत्यादी समस्यांना तोंड द्यावे लागते. यामुळे पालकांची मानसिकता स्थिर असू शकत नाही, त्यामुळे चिडचिडेपणा, राग येणे अशा विविध गोष्टी कुटुंबामध्ये घडतात, परिणामी कुटुंबातील वातावरण अस्थिर होऊन ते दुषित होऊ शकते, तसेच याचा परिणाम कुटुंबातील इतर सदस्यांवरही होऊ शकतो. त्यात महिला एकल पालक कुटुंब चालवत असतील तर त्या अविवाहित मातांना मानसिक आरोग्याच्या समस्या, आर्थिक अडचणी, कमी उत्पन्नाच्या क्षेत्रात राहणे, कमी पातळीचे काम करणे, आर्थिक उत्पन्नाचे स्रोत नसणे, सामाजिक असमर्थन, नैराश्य अशा अनेक मानसिक, आर्थिक व सामाजिक समस्यांना सामोरे जावे लागते. अशा मातांचे मानसिक आरोग्याचे मूल्यांकन करताना या सर्व बाबी विचारात घेतल्या जातात. या सर्व बाबी एकल मातांमध्ये मानसिक आरोग्याच्या समस्यांना कारणीभूत ठरतात. त्यांना विशेषतः उच्च स्तरावरील नैराश्याची लक्षणे असण्याचा धोका अधिक संभवतो.

एकल पालक कुटुंबाचे तोटे :-

एकलपालक असणे तणावपूर्ण परंतु फायद्याचे असू शकते. परंतु एकल पालकत्वाचे तोटे तुम्हाला आणि तुमच्या मुलावर दीर्घकाळ परिणाम करू शकतात. कमी पैसे असणे, काम ओव्हरलोड आणि मल्टी टास्किंग, नकारात्मक भावना, तुमच्या मुलांना शिस्त लावणे, वर्तवणूक समस्या, आर्थिक दबाव / आर्थिक आव्हाने / आर्थिक अडचणी, समवयाचा अभाव, भावनिक अडचणी / भावनिक तणाव, समाजातील नकारात्मक दृष्टिकोन, मुलाचे भावनिक परिणाम पालकाचे मानसिक व शारीरिक आरोग्य, नातेसंबंधातील समस्या एकटेपणाचा अनुभव येतो, आरोग्यसेवा खर्च, तणाव हाताळणे, नुकसानीची भावना, नेहमी पैशाची कमतरता, कामाचा ओव्हरलोड होणे, एकटेपणा जाणवणे, तुमच्या मुलांना शिस्त लावणे ही समस्या, तुमच्या मुलांमध्ये नकारात्मकता.

एकल पालकत्वाच्या गैरसोयीवर मात करण्यासाठी तुम्ही हे करू शकता / उपाय :-

आपल्या मुलांना प्रेमाने लक्ष द्या नियम सेट करा, तुमच्या मुलांना जबाबदार्या द्या वेळापत्रक तयार करा, दर्जेदार बालसंगोपन, स्वतःची काळजी घ्या, मदत घ्या, सकारात्मक रहा, आपल्या मुलांना आधार देणे, सपोर्ट, नेटवर्क तयार करणे, आर्थिक स्थिरता प्राप्त करणे. एकल पालक कुटुंबाची आव्हाने कुटुंब एकट्याने वाढवणे कधी कधी अत्यंत आव्हानात्मक असू शकते. एकल पालक कुटुंबासमोर काही सामान्य आव्हाने आहेत. पालकांना घरातील कामे आणि कार्यालयीन (नोकरीच्या ठिकाणी) कामे एकट्याने सांभाळावी लागतात., मुलांना दुसऱ्या पालकाची अनुपस्थिती जाणवू शकते. आणि पालकांना प्रश्न विचारू लागतात. एकटेपणा हे आणखी एक आव्हान आहे., अनेक वेळा असे दिसून येते की एकटे पालक मुलांना अनुशासित नसतात., त्यांच्यासाठी सर्व काही एकट्याने व्यवस्थापित करणे कठीण होते. आणि त्यामुळे मुलाकडे आवश्यक लक्ष देता येत नाही., संपूर्ण आर्थिक भार एकट्या पालकावर टाकला जातो., सर्व काही नवीन सुरू करणे कठीण होते., आर्थिक दृष्ट्या स्वातंत्र्य होण्यासाठी खूप वेळ लागतो, घर चालवणे, शारीरिक, आर्थिक, कायदेशीर, मानसिक, सामाजिक (अलगाव, कलंक, पुनर्विवाह करण्यासाठी दबाव), मुलांच्या गरजा पूर्ण करणे स्वतःची काळजी घेणे.

एकल पालक असण्याची काही फायदे :-

अविभाजित लक्ष, निर्णय घेण्याचे स्वातंत्र्य, कमी युक्तिवाद, चांगला आदर्श, स्वातंत्र्य आणि जबाबदारी, आपुलकीची भावना, जवळचे नाते, सकारात्मक पालकत्व, तुम्ही पालकत्वाचे सर्व निर्णय घेता, वित्त व्यवस्थापित करणे, तुमची मुले अत्यंत जबाबदार असतील, तुम्ही एक आदर्श व्हाल, तुम्ही इतरांवर अवलंबून राहणार नाही.

निष्कर्ष :-

1. एकल पालक कुटुंबामध्ये मुलाचे संगोपन करणारा पालक स्वतःवर अवलंबून असतो.
2. एकल पालक कुटुंबामध्ये मुलाच्या संगोपनासाठी जोडीदार नसतो.
3. एकल पालक कुटुंबामध्ये मुलाच्या वाढीसाठी पालकांना अतिरिक्त काम करावे लागते.
4. एकल पालक कुटुंबामध्ये मुलांना शाळेतील अडचणी, वर्तन समस्या, गरिबी, गैरवर्तन यासारख्या अनेक आव्हानांचा सामना करावा लागतो.

5. एकल पालकांना मुलावर जास्त वेळ देण्याची संधी असते.
6. एकल पालक मुलांना प्रेम, उदारपणा आणि स्पष्ट सीमा देऊ शकतात. एकल पालकांनी मुलांना स्वातंत्र्य व्यक्ति बनू शकतात.
7. एकल पालकांनी मुलांना स्थिर, प्रेमळ वातावरण आणि नातेसंबंध प्रदान करू शकतात.
8. एकल पालक मुलांना आवश्यक सुरक्षित भावनिक आधार देऊ शकतात.

संदर्भसूची :

- ✦ आगलावे प्रदीप (2000), "सामाजिक संशोधन पद्धती, नागपूर, साईनाथ प्रकाशन.
- ✦ <https://www.psychologytoday.com/intl/basics/family-dynamics/single-parent-family>
- ✦ <https://www.parentcircle.com/advantages-disadvantages-of-single-parenting/article>
- ✦ https://www.medicinenet.com/disadvantages_of_a_single-parent_family/article.htm
- ✦ https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007/978-0-387-79061-9_2651